

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

ARCHEOLOGIJA, ISTORIJA, PDAVIMAI
IR TURISTINIAI MARŠRUTAI

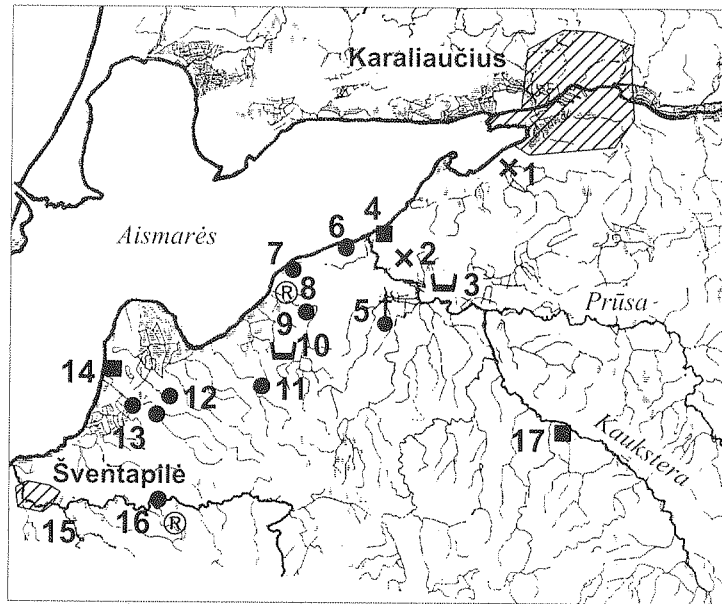

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir
turistiniai maršrutai

Vilnius Mintis 1999

- 1 - Kalgiai; 2 - Pokarviai; 3 - Tengiai; 4 - Brandenburgas;
 5 - Piorškai; 6 - Lencenbergas; 7 - Patersortas; 8 - Liudvigsortas;
 9 - Švanis; 10 - Laukyčiai; 11 - Varnikaimis; 12 - Partegala;
 13 - Didysis Hopenbruchas; 14 - Balga; 15 - Šventapilė;
 16 - Grünwalde; 17 - Kreuzburgas

- Piliakalnis ■ Mūro pilis × Mūšio laukas
 ▭ Kapinynas ▲ Pilkapynas ® Šventykla

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS

Tai vienas iš įdomesnių maršrutų mūsų kelyje. Čia gausu archeologijos paminklų, tiek seniausių laikų, tiek susijusių su prūsų nukariavimo istorija, jie netoli vienas kito, graži gamta. Bendras maršruto ilgis yra apie 100 km.

Karaliaučius

Maršrutą pradėdame kiek neįprastoje stogu dengtoje geležinkelio stotyje. Tai pagrindinė arba pietinė **Karaliaučiaus** (vok. Königsberg, rus. Kaliningrad) geležinkelio stotis. Ji - vienas iš nedaugelio pastatų, statytų dar prieš karą. Išėję iš stoties atsiduuriame Kalinino aikštėje. Dešinėje arba rytinėje aikštės pusėje yra tarpmiestinė autobusų stotis, kairėje matome plakatais užstatytą kalnelį ir raudonų plytų sienos kampą. Tai Brandenburgo vartai ir senosios miesto kapinės. Užlipę į kalnelį rasime tvora aptvertą vaikų darželio žaidimų aikštelę. Čia po smėlio dėžėmis ir atrakcionais yra palaidota Karaliaučiaus universiteto profesūra. Tarp jų ir Kuršių nerijos bei Mažosios Lietuvos tautosakos rinkėjas, poetas, kultūros veikėjas, teologijos daktaras, profesorius Liudvikas Rėza.

Nuo miesto vartų ir pradėdame savo kelionę. Šie vartai pavadinti miestelio (Brandenburg-Ušakovo), kuris ir bus mūsų pirmasis tikslas, vardu. Pasukame pietvakarių kryptimi. Dešinėje dėmesį patraukia Karaliaučiaus uosto kranų gervės ir du elevatoriai. Dar XX a. pradžioje jie buvo didžiausi tokio pobūdžio statiniai visame Baltijos pajūryje. Kairėje - prieš karą savo alaus bravorais garsėjęs pramoninis Ponarto rajonas.

Kalgiai

Miesto pakraštyje, už apvažiuojamojo kelio prieiname gyvenvietę Šosejnyj. Ji netvarkingai išsidriekusi iki pat Aismarių. Prieš karą tai buvo dvi gyvenvietės: arčiau kelio **Kalgiai** (Kalgen) (1) ir prie marių **Hafstromas**. Iki šeštojo dešimtmečio Hafstrome stovėjo 1349 m. ar net anksčiau statyta bažnyčia. Dabar jos nebėra nė žymės. Kalgiai seniau dar vadinti *Kalija*. Čia prie Kalgijų įvyko mūšis tarp sukilusių prūsų ir Karaliaučiaus pilies riterių. Ordino metraštininkas *Petras Dusburgietis* aprašė šį mūšį. Jis pastebėjo, kad antri metai tęsėsi Didysis prūsų sukilimas. Ordino brolių jėgos buvo išsekusios. Karaliaučiaus pilis apgulta. Bet 1262 Viešpaties metais, švento Vincento išvakarėse (sausio 21 d.), apie pavakarę iš Pareinio atvyko Julicho grafas Vilhelmas IV bei Brandenburgo Markos grafas Engelbertas I su didele ir stipria kariuomene.

“Tą pačią dieną jie norėjo užkariauti sembių kuorus [propugnaculą], kuriais buvo apsupta Karaliaučiaus pilis, tačiau broliai juos atkalbėjo, nes vargu ar per likusias valandas tą dieną būtų baigę šias smarkias kautynes. Išaušus, kai krikščionių kariuomenė jau ketino pulti kuorus, jie nerado čia nė vieno sembo, nes tie paliko kuorus, pasitraukė ir pastojo maldininkams kelią. Šitai sužinojęs, Julicho grafas irgi pasitraukė su savo kariuomene, nė nenujausdamas, jog jam paspėsti spąstai. Brolių patarimas, jis pasiuntė į priekį žvalgus, įsakydamas sužinoti, ar saugūs keliai; vienas iš jų, vardu Stantekas, susidūrė su sembių sauga, tačiau nors sunkiai sužeistas, atbėgo su kruvinu kalaviju rankose pranešti apie pasalą. Todėl maldininkai pasiruošė kovai, Markos grafas narsiai užpuolė raitelius, o kiti - pėstininkus; dievo padedami, jie šlovingai mugalėjo priešus, vienus išžudė kalaviju, kitus privertė sprukti, o trečius, subėgusius į kaimą, kitados vadinamą Kalija, o dabar - Sklunija, irgi įveikė, tiesa, gana sunkiai. Prisėję tam reikalui pasikviesti į talką visus Karaliaučiaus brolius bei jų ginklanešius. Šie narsiai juos užpuolė ir po ilgos kovos, pareikalavus vienoje ir kitoje pusėje daugybės sužeistųjų ir nukariantųjų, visus išžudė. Šitai iš dievo malonės tą dieną krito daugiau

nei trys tūkstančiai sembių bei kitų prūsų, taigi tą pačią dieną, kurią prieš metus įvyko Pokarvių kautynės”.

Pokarviai

Taigi pagerbę mūšyje žuvusių prūsų atminimą patraukiame į **Pokarvius** (vok. Pokarben) (2). Juo labiau, kad jie visai netoli. Tik už 10 km. Ši kelio atkarpa neįdomiausia. Dešinėje plento pusėje vandeniui užpilti smėlio karjerai. Prie marių, kurios tik retkarčiais pasimato, beveik neįmanoma praeiti. Kairėje sandėliai ir pelkėti krūmynai. Priėję **Waldburgo** (rus. Pribrežnoje) gyvenvietę ir netvarkingus kolektyvinius sodus, kurie vadinami “*dačiomis*”, asfaltuotu keliuku pasukame į kairę (pietus). Už kilometro, kur keliukas daro staigų posūkį, prieš karą buvęs Pokarben kaimelis. Čia 3 km į rytus nuo Prūsos (vok. Friesching, rus. Prochladnaja) upės žiočių įvyko Petro Dusburgiečio minėtas Pokarvių mūšis. Tai įvyko 1261 m. sausio 22 d. Vokietijoje pasklido gandas apie Prūsijoje prasidėjusį sukilimą. Tai išgirdę subruzdavo kunigaikščiai ir baronai. Daug kilmingųjų iš Vokietijos žemių, užjausdami tikėjimą ir tikinčiuosius, išskubėjo padėti ordino broliams. Su atvykėliais ordino broliai įsibrovė į Notangos žemę ir

“nuniokoję ją ugnimi bei apiplėšę, daug paėmę į nelaisvę ir daug išžudę, sugrižo į tą vietą, kur dabar stovi Brandenburgo pilis, ir ten sustojo stovyklauti. Broliai ir maldininkai nutarė, kad viena dalis jų kariuomenės sugrižtų atgal ir pakartotinai nusiaubtų minėtąją žemę, o kita dalis - paliktų toje pačioje vietoje. Kai šitai padarė, notangai, suvokdami, kad nedidelė kariauna nedrįs jų žemės siaubti, sutelkė jėgas ir užpuolė Pokarviuose likusių kariuomenės dalį.

<...> Tarp jų prasidėjo atkakli kova, pareikalavusi ir vienoje, ir kitoje pusėje daugybės mirtinai sužeistų arba užmuštų. Kadangi tokia buvo dievo valia, krito galop nukautas pats valdovas iš Reiderio su didžiąja dalimi karių ir brolių, su juo ten drauge buvusių; kai kurie buvo paimti į nelaisvę, o likusieji pasileido bėgti. Kai šitai dėjosi, broliai, su kita kariuomenės dalimi artėdami prie

kovos lauko, išvydo pakrikusią krikščionių kariuomenę, kurios dėl priešo gausumo neturėjo nė menkiausias vilties išgelbėti, ir kitu keliu sugrižo pas saviškius.”

Čia randame ir įžymiojo riterio paaukojimo prūsų dievams aprašymą.

“Po šių skerdynių notangai sumanę savo dievams paaukoti auką. Metė burtus paimtų į nelaisvę teutonių akivaizdoje, ir burtai abu kartus krito vienam Magdeburgo miestiečiui, kilmingam ir turtingam vyrui, vardu Hirtshalsas, kuris, patekęs į tokią bėdą, paprašė Herkų Mantą prisiminti patirtas Magdeburgo mieste geradarystes ir išgelbėti jį nuo šitokios nelaimės. Šitai išgirdęs, Herkus, jį užjausdamas, du kartus jį išgelbėjo. Tačiau kai ir trečią kartą burtai jam krito, pats atsižadėjo noro išsigelbėti ir iš pagarbos tikėjimui laisva valia pasiaukėjo dievui: pririštas ant žirgo, jis buvo sudegintas.”

Taip sukilę prūsai atšventė savo pirmąją didesnę pergalę. Toliau jų laukė dar ilga 12 metų trukusi kova, kuri baigėsi pralaimėjimu.

Tengiai

Neskubėkime grįžti į plentą. Toliau traukiame dar šiek tiek į pietus. Čia už kelių šimtų metrų buvusi **Tengių** (vok. Tengen) gyvenvietė. Dabar tai plynas laukas. Kažkur čia buvo 1874-1878 m. tyrinėtas kapinynas (3). Jį tyrinėjo Gotlibas Berendtas ir Richardas Klebsas. Yra žinoma, kad ištirta 50 kapų, datuojamų II-VIII amžiumi. Mirusieji buvo deginami ir laidojami urnose. Kapai pasižymėjo gausiomis įkapėmis - Romos monetomis, gintaro karoliais. Rasta segių, ietigalių, kovos peilių, diržo sagčių ir kt. Taigi Pokarviuose prūsai saugojo tūkstančio metų senumo protėvių kapus.

Dabar lauko keliukas mus nuves į vakarus į **Brandenburgo** (rus. Ušakovo) gyvenvietę. Iš tolo matome sugriautos bažnyčios bokšto liekanas, šalia, kitoje plento pusėje, ir Ordino pilis.

Brandenburgas

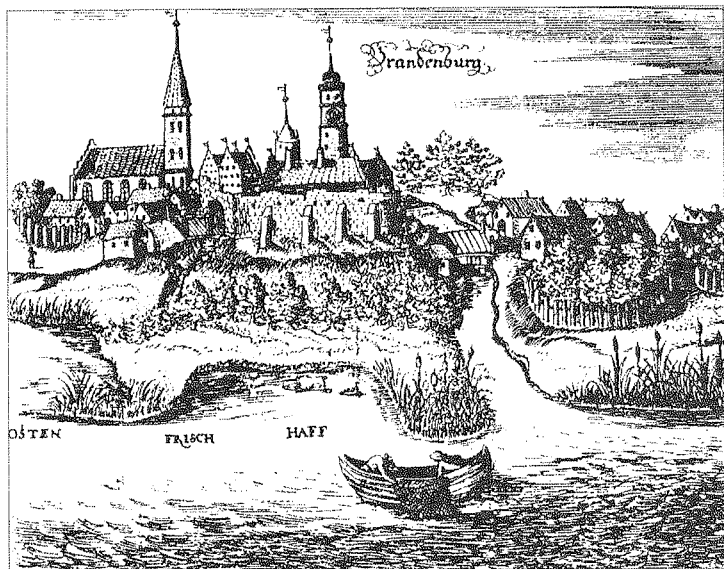
Gyvenvietė ir pilis (4) įsikūrusi Aismarių pakrantėje Prūsos upės žiotyse. Pasivaikščiokime ilgiau. Jau Pokarvių mūšio aprašyme minima, kad 1261 m. **Brandenburgo** pilies vietoje buvo apsistoję ordino broliai. Ar buvo tuo metu čia kokie įtvirtinimai, neaišku. Todėl pilies pastatymo data laikoma 1266 m. *Petras Dusburgietis* rašo:

“Kaip jau esame sakę, Brandenburgo markgrafas atvyko su daugybe karių į Prūsijos žemę 1266 viešpaties metais; kadangi nieko kita jis negalėjo čia nuveikti, tai, magistro bei brolių patariamais, pastatydino Brandenburgo pilį ir panorėjo, kad ji visą laiką būtų vadinama tuo pat vardu, kaip vadinama ir jo markgrafystė.”

Pirmoji pilis buvo medinė ir sutvirtinta žemių pylimais. Prūsos upės žiotys pasirinktos neatsitiktinai. Tai strategiškai svarbi vieta. Ji yra pusiaukeleje tarp dviejų stiprių Balgos ir Karaliaučiaus pilių. Iš čia buvo tęsiamas Notangos žemės nukariavimas. Tačiau Brandenburgo pilis neišstovėjo ir metų, ji buvo sunaikinta. Tai įvyko tuo metu, kai pilies komtūras Friedrichas Holdenšteinas su ordino riteriais siaubė Salduvos valsčių. Apie tai sužinojęs sukilusių varnių vadas Glapas apgulė pilį ir sunaikino. Mediniuose pilies kuoruose besiginantiems pilies gyventojams išsigelbėti padėjo iš Karaliaučiaus atplaukę laivai. 1267 m. pilis vėl buvo atstatyta.

“Brandenburgo markgrafas, sužinojęs, kad jo pastatytą pilį sunaikino prūsai, susikrimto ir, vėl surinkęs didelę kariuomenę, sugrižo į Prūsiją; magistro bei brolių patariamais, toje pat vietoje pastatydino kitą pilį tuo pat vardu.”

Kadangi Brandenburgo markgrafas Otonas (Otto III) mirė 1267 m., taigi šis žygis įvyko paskutiniais jo gyvenimo metais. Šį kartą pilis atstatyta mūrinė. Iki 1290 m. ji buvo gerokai sustiprinta ir tapo vienu iš svarbiausių Aismarių uostų. Pilis iš visų pusių apjuosta giliu grioviu, kuris šiaurinėje pusėje turėjo užtvanką ir todėl visą laiką buvo pilnas vandens. Aismarių pakrantėje, anksčiau buvusioje saloje, kūrėsi žvejų ir amatininkų

59 pav. Brandenburgas, 1684

gyvenvietė. Yra žinoma, kad 1400 m. Brandenburgo pilyje kelionės į šventąsias vietas metu buvo apsistojusi Lietuvos kunigaikščio Vytauto Didžiojo žmona.

Šiandien užėję į pilies kiemą atsiduriame ne pačioje pilyje (citadelėje), o priešpilyje (forburge). Pati pilis nugriauta. Ji buvo čia pat šiaurės rytų pusėje. Ten, krūmuose, rasite griuvėsių liekanas ir gynybinį griovį. Pilis turėjo aukštą ir stiprų mūrinį bokštą, kuris tarnavo kaip uosto švyturys, koplyčią, uždara kiemą. XV a. viduryje Trylikamečio karo metu pilis buvo apgriauta. Iki 1499 m. čia buvo įsikūręs Ordino riterių konventas. Vėliau čia rezidavo krašto valdytojas, buvo teismas, administracija. 1520 m. miestų karo metu pilis buvo sudeginta, bet 1525 m. atstatyta. Apie 1776 m. pilis buvo apleista ir laikui bėgant sugriuvo. 1800-1820 m. buvo išrinkti griuvėsiai. Priešpilyje ordi-

no laikais buvo svečių namai, gyvenamosios ir ūkinės patalpos, arsenalas, arklidės ir tvartai.

Vėliau, po dažnų perstatymų, priešpilis tapo krašto valdytojo gyvenamuoju namu, dvaru. Iš to laikotarpio likęs nuo plento pusės klasicizmo stiliaus su kolonomis priestatas su išėjimu į sodą. Pokario metais čia buvo įsikūrusi tarybinio ūkio administracija, dalis namo buvo gyvenama. 1985 m. prakiuro stogas. Laiku nepasirūpinus jis pradėjo irti, sugriuvo antro aukšto laiptinė. 1995 m. griūvantį namą apleido paskutiniai gyventojai. Pilies kieme buvo pastatyti statybininkų vagonėliai. Norėta pilį restauruoti, tačiau dėl lėšų stokos viskas žlugo. Dar po kelių metų neprižiūrimas namas visai sugrius ir sulauks daugelio Kaliningrado srities pastatų likimo.

Ušakovo gyvenvietė šiandien irgi baigia sugriūti. Tačiau senovės liekanų čia dar nemažai. 1320-1340 m. statyta bažnyčia pokario metais beveik nugriauta, išlikęs tik 1648 m. pristatytas bokštas. Yra žinoma, kad 1425 metais gyvenvietėje veikė mokykla, buvo trys malūnai. 1454, 1456, 1520, 1676 metais siautė gaisrai. XVI-XVII a. Brandenburgas garsėjo žuvų, laivų ir maisto produktų turgumi. Tik 1652 m. Friedrichas Vilhelmas I suteikė miesto teises. Miesto herbu tapo raudonas Brandenburgų giminės erelis.

Jeigu iš Brandenburgo eitume pietų kryptimi, už 5 km atvyktume į **Piorškų** (vok. Pörschken, rus. Novomoskovskij) gyvenvietę (5). Čia pat ir priemiestinio traukinio stotelė (sustojimas vadinasi - 1312 km). Piorškų gyvenvietėje yra išlikusi XIV a. pabaigoje statyta bažnyčia. Yra žinoma, kad pirmoji bažnyčia statyta 1261 m. Šiuo metu bažnyčioje yra kolūkio sandėlis. Jos bokštas be stogo, salės vidų puošusios 1738 m. tapytos lubos seniai nugriautos, stogas pažemintas ir dengtas šiferiu. Neliko nei 1705 m. statytų vargonų, nei 1769 ir 1839 metų datomis pažymėtų varpų. Per karą bažnyčia tik nežymiai nukentėjo. Taigi visa prapuolė ir sugriauta po karo.

Tačiau siūlytume iš Brandenburgo kelionę tęsti Aismarių pakrantėmis.

Lencenbergas

Patraukiame į dar vieną seniesiems prūsams šventą vietą - **Lencenbergo** piliakalnį (6). Jis yra čia pat, tik už dviejų kilometrų į vakarus.

Aismarių pakrantės pelkėtos ir apaugusios meldais. Todėl patogiau eiti aukštesniu krantu arba plentu. Čia praeisime naftos versloves. Prie Brandenburgo yra surastas naftos telkinys, todėl čia dieną ir naktį iš gelmių siurbiamas šis žemės kraujas. Pereję griovį, užlipame į piliakalnį. Tai buvusi Lencenbergo pilis. Apie ją taip pat daugiausiai sužinome iš **Petro Dusburgiečio**. Jis byloja:

“Tuo metu, kai prūsai buvo įtariami atskalūnybe, brolis Volradas, Notangos ir Varmės foggas, vadinamas Volradu Nuostabiuoju (jis iš tiesų toks buvo), vakarieniavo su minėtosios žemės kilmingaisiais Lencenbergo pilyje; praslinkus gerai valandai, kažin kas užpūtė šviesą ir užpuolė brolių Volradą; būtų jį ir nužudęs, jeigu tas nebūtų buvęs ginkluotas. Kai šviesa buvo vėl įžiebta, jis parodė savo sudraskytus drabužius ir paklausė kilmingųjų, ko užsitarnavęs šitoks žmogžudys. Visi atsakė, kad vertas sudeginti. Kita proga tas pats brolis Volradas pasikvietė į tą pačią pilį daugiau [prūsų] nei anksčiau. Kai jie nusigėrę pradėjo kuždėtis, jog reikią jį nužudyti, jis išėjo ir, uždaręs duris, pavertė pelenais ir minėtuosius kilminguosius, ir visą pilį.”

Prūsų kilmingųjų sudeginimas buvo viena iš pagrindinių Didžiojo prūsų sukilimo, vykusio 1260-1274 m., priežasčių.

Lencenbergo pilis, kaip prūsų *castrum Lemptenburc*, minima 1246 m. Vėliau ji buvo užimta Vokiečių ordino riterių ir tapo ordino pilimi. Rašytiniuose šaltiniuose minima įvairiais vardais: *Lenske Berg, Lenzeburc, Lenzinburg, Lentzenburg, Lentzenberg* ir t.t. Šiuo metu piliakalnis apaugęs krūmais. Aikštelė ovalo formos, 78x40 m dydžio, užima aukšto Aismarių kranto iškyšulį. Nuo gretimų laukų apsaugota 3 m aukščio pylimu ir 1,7 m gylio grioviu.

Prieš karą aukštas piliakalnio šlaitas buvo pritaikytas sklandytojų treniruotėms.

Toliau eisime Aismarių pakrante. Nors ji pelkėta, bet žvejų per meldus išminti takeliai atves į gražią aikštelę šalia **Korschenruho** (rus. Ladygino) gyvenvietės. Nuo čia gamtovaizdžiai žymiai gražesni, nemažai stovyklauti tinkamų vietų. Toliau pakrante pereiti galima, tačiau krantas labai aukštas, vietomis atsidengia iki 50 m aukščio skardžiai, todėl ne visur bus galima pakilti į viršų. Einant viršumi, yra kelios tvoromis aptvertos pionierių stovyklos ir poilsio namai, kuriuos reikės apeiti. Tačiau miškas sausas, smėlingas ir gražus. Jei nepamesite pietvakarių krypties, už 5 km priesieite **Patersorto** (rus. Beregovoje) gyvenvietę. Senovėje šis miškas, matyt, buvo skiriamoji notangų ir varmių žemių riba.

Maždaug pusiaukelėje, 2,3 km nepriėjus **Patersorto**, ant aukšto Aismarių kranto yra neišvaizdaus piliakalnio liekanos. Anksčiau ši vieta vadinta *Gawickenberg* vardu. Aikštelė 100x63 m dydžio, iš lauko pusės sutvirtinta nedideliu 0,5 m aukščio pylimu. Dalis piliakalnio aikštelės jau nuslinko į marias, taip pat visur prikasinėta karo meto apkasų.

Patersortas

Jis įsikūręs vaizdingoje Aismarių pakrantėje. Krantas čia pažemėja, į marias įteka upelis. Prieš karą čia buvo žvejų kaimelis ir kurortinė vieta. Mėgo šią vietą ir senovėje. **Patersorto** apylinkėse yra žinomas žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapynas, I tūkstantmečio kapinynas bei kelios senovės gyvenvietės (7). Archeologas Johanas Vilhelmas Heydeckas mini šioje vietoje radęs akmens amžiaus stovyklaviečių. 1895 m. nedidelės apimties kapinyno tyrinėjimus atliko Alfredas Jentschas, o 1933 m. Vilhelmas Gaerte. Jų tyrinėjimų metu rasta Romos monetų, XI a. degintinis kapas su svarstyklėmis, ietigaliais, žąslais, pentiniais. Šias apylinkes 1981 m. žvalgė leningradietis archeologas V.I. Timofejevas.

Pailsėję šioje gražioje vietoje, traukiame toliau. Einant pakrančių keliukais už 7 km galime pasiekti **Volitniko** (vok. Wolittnick, rus. Primorskoje Novoje) gyvenvietę ir geležinkelio stotį. Vietos čia tikrai gražios. Savaitgaliais iš Karaliaučiaus atvažiuoja daug

poilsiautojų ir žvejų. Tačiau mes siūlome kiek nutolti nuo Aismarių ir aplankyti dar keletą prūsų archeologijos paminklų ir įdomybių.

Iš Patersorto, perėję upelį, kairiuoju jo krantu už 2 km ateisime į miestelį. Prieš karą tai buvo **Liudvigsortas** (vok. Ludwigsort, rus. Laduškino) - kurortinė gyvenvietė (8). 1938 m. pastatyta bažnyčia (dabar kultūros namai). Čia geležinkelis kerta Karaliaučiaus-Šventapilės (vok. Heiligenbeil, rus. Mamonovo) plentą. Todėl čia nesunku atvažiuoti ir traukiniu, ir autobusu. Gyvenvietė įkurta 1314 m., tačiau lankytinų senovės objektų nedaug. Didžiausia Liudvigsorto įžymybė tūkstantmetis ažuolas, esantis pieninės teritorijoje. Nors teritorija saugoma, tačiau turistus nusifotografuoti įleidžia. Pabandykime ažuolą apkabinti. Tai pavyks padaryti tik didesnei turistų grupei. Kaip žinome iš rašytinių šaltinių, prūsai gerbė ažuolus labiau negu kitus medžius. Manoma, kad ir šis medis kažkada galėjo būti garbinamas. Parymoje po ažuolu bei paragavę grietinėlės ar sūrių, einame toliau. Galima eiti plentu, bet tai neįdomu, todėl padarykime lanką. Perėję geležinkelį, pasukame į pietryčius. Už 1,5 km pasieksime **Švanio** (vok. Schwanis, rus. Sosnovka) gyvenvietę (9). Šiaurės rytiniame gyvenvietės pakraštyje, dešinėje kelio pusėje, yra beveik sunaikintas piliakalnis. Pylimas jau beveik nukastas, aikštelė užstatyta namais. Dar paėjęję porą kilometrų rasime **Laukyčių** (vok. Laukitten, rus. Bolšedorožnoje) gyvenvietę (10). Čia yra buvęs senovės kapinynas. Dabar kapinyno vieta nežinoma. Pasukime per laukus pietvakarių kryptimi. Už penkių kilometrų upelio pakrantėje rasime **Varnikaimio** (vok. Varnikam, rus. —) piliakalnį ir kapinyną (11). Nepamesti kelio jums padės aukštos įtampos linija.

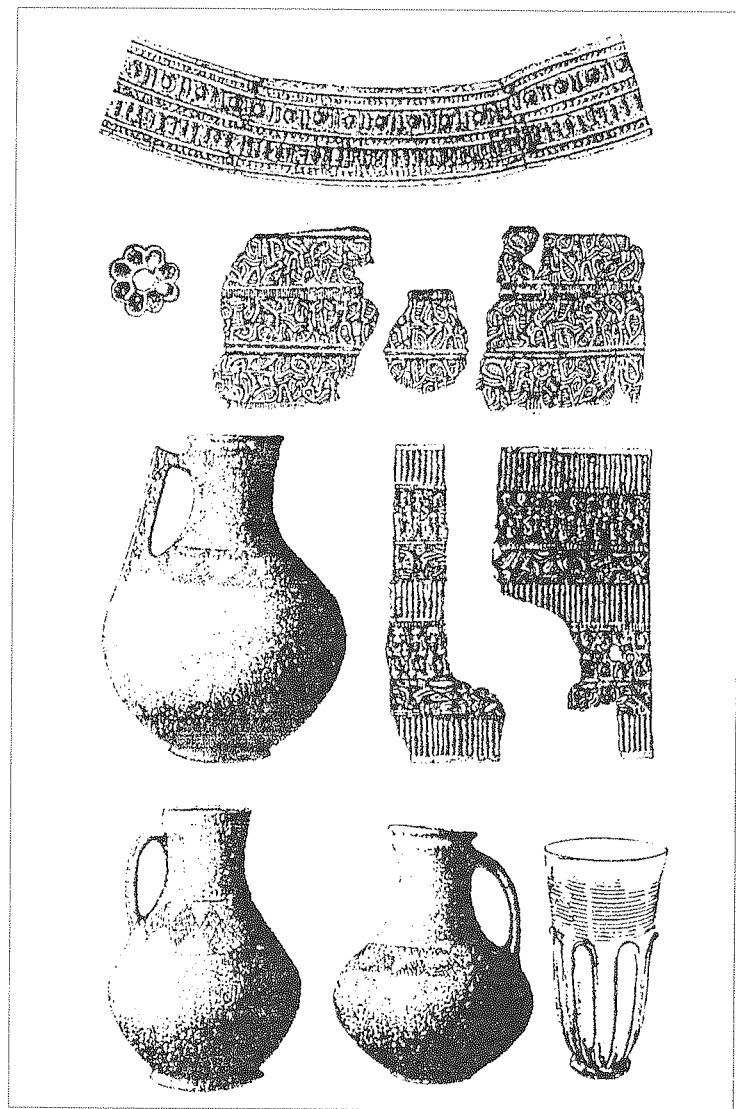
Varnikaimis

Tai vienas įdomiausių ir paslaptiniausių piliakalnių visoje Prūsijoje. Jis yra 250 m į šiaurės rytus nuo **Potlyčių** (vok. Pottlitten, rus. Pervomaiskoje) kaimo bei plento, bevardžio upelio vingyje. Piliakalnio aikštelė beveik trikampė, 100x60 m dydžio, nuo upelio

vagos iškilusi 15 m. Rytinėje pusėje aikštelė apsaugota net penkiais pylimais. Pirmasis pylimas neaukštas, tik 0,5 m. Už jo iki 1 m gylio griovys, toliau - antras 3,5 m aukščio pylimas, vėl griovys ir trečias 2,5 m pylimas. Už jo naujas griovys, kurio šiaurinis ir pietinis galai sujungti su piliakalnį iš šiaurės ir pietų apribojančiomis grioviomis. Dar yra pjautuvo pavidalo ir ketvirtas 1 m aukščio pylimas. Ir tuo dar įtvirtinimai nesibaigia. 35 m toliau, tarsi sudarydamas savotišką priešpilį, yra penktas pylimėlis. Jis 1 m aukščio ir iš pietų į šiaurę 250 m ilgio. Iš abiejų šio pylimo pusių prie jo pastebimi 0,5 m gylio griovių likučiai. Piliakalnio aikšteleje aptikta lipdytos keramikos su grūsto granito priemaišom. Taip stipriai įtvirtintų piliakalnių prūsų žemėse daugiau nežinome. Pagal atsitiktinius radinius ir keramiką piliakalnis datuojamas I tūkstantmečio viduriu. Tai patvirtina ir kapinyno, esančio keli šimtai metrų į rytus nuo piliakalnio, tyrinėjimų duomenys. Jį 1877-78 ir 1880-81 m. kasinėjo Richardas Klebsas, ištyrė 86 kapus. 36 kapų įkapės buvo aprašytos to meto spaudoje.

Varnikaimio kapinynas buvo aptiktas pradėjus kalvos viršūnėje kasti molį. Pirmiausia tyrinėtojus nustebino kapų turtingumas ir vakarų baltams nebūdingų dirbinių gausa. Ypač turtingi vyrų-karių kapai.

Pats turtingiausias kapas Nr. 1. Čia palaidotas sudegintas vyras su žirgu. Kape rasta net 31 įkapė. Tai vienašmenis kalavijas makštyse, puoštose sidabrinėmis ornamentuotomis plokštelėmis. Ornamantai nebūdingi baltams, vaizduoja persipynusius žvėrių ir žmonių kūnus, plėšrių gyvūnų kaukes bei geometrines kompozicijas. Kad tai kario kapas, parodo ietigalis, du žalvariniai pentinai, peilis. Jo rūbus puošė sidabrinė segė, sidabrinė ir auksinė apyrankės, sidabrinės diržų sagtys. Žirgas palaidotas su paaukuotais žalvariniais žąslais, kamanos puoštose dviem auksinėmis rozetėmis, inkrustuotomis granatais, dirželiai puošti 223 sidabriniais kugelio formos apkalais, sidabrinėmis ornamentuotomis plokštelėmis, su segti sidabrinėmis ir geležinėmis diržo sagtimis. Kituose kapuose taip pat nemažai sidabrinų papuošalų. Kape Nr. 65 rasta stiklinė

60 pav. Varnikaimio kapinyno radiniai

taurė ir auksinė ornamentuota plokštelė, kapuose Nr. 30, 31, 61 surasti žiesti ašočiai. Yra papuošalų, būdingų baltams: žieduotosios segės žvaigždine ir trikampė kojele, tekinto gintaro karoliai, kovos peiliai-durklai, skydų umbai. Ypač puošnūs diržai su žalvarinėmis ar sidabrinėmis sagtimis bei ornamentuotais diržo galo apkalais, antkaklės su kilpele ir kabliuku galuose, su plokštele ir kabliuku. Jie visi baltų kraštuose atsirado V a. viduryje.

Dauguma įkapių aiškiai Vidurio Europos ar skandinaviškos kilmės. Tai tiesiogiai siejasi su V amžiaus pabaigoje-VI amžiaus pradžioje Jutlandijos pusiasalio ir Baltijos šalių senienomis. Kaip čia neprisiminsi *Simono Grunau* liudijimų?! Jis aprašė VI a. pradžios įvykius Europoje. Ten rašoma, kad išvyti iš Ravenos (Italijoje) gotai patraukė į šiaurės Europą. Po ilgų kelionių jie pateko į Daniją, “kur buvo daug tuščios žemės ir salų”. Danų kunigaikštis Teodotas pasiūlė gotams apsigyventi Kimbrijos saloje. Ten gyvena jam nepaklusni tauta. Atvykę čia gotai rado žmones, kuriems vadovavo Brutenis ir Videvutis. 514 Viešpaties metais, nenorėdami pasiduoti ir sudaryti gėdingo sandėrio su gotais, jie nutarė:

“Brutenis jų galingųjų dievų vardu paskelbė, kad jiems reikia palikti Kimbriją ir kad jie kur nors taps galingesni negu čia. Todėl jie susitarė su gotais, kad visus juos ir visus jų palikuonis, kurioje žemėje jie bebūtų, išleis, ir gotai jiems tai prisiekė ir savo priesaikos laikėsi.

Brutenis ir jo brolis Videvutis su savo gentainiais, iš viso 46 tūkstančiais žmonių, sėdo ant plaustų ir perplaukė Chrono, Hailibo vandenį ir Ulmiganijoje surado dar nežinomą tautą. Čia jie apsistojo ir saviškai statė pilis bei kaimus ir, laikui bėgant, skandinavai, kartais pasinaudodami jėga, kartais gudrumu, o kartais jų draugiškumu, tapo vietinių Ulmiganijos gyventojų ponais ir naudojami jų paslaugomis. Gotai atsikėlė į Kimbriją ir ją apgyvendino, o savo sostinę jie pavadino pagal savo kunigaikštį Visbą, o visą Kimbriją jie pavadino Gotlandu. Brutenis ir jo brolis Videvutis pastatė Honedos, Peipeilio, Nangasto, Wustoppos ir Galonso pilis”.

Nors čia neminimi aisčiai ar prūsai, tačiau tyrinėtojai vieningai sutaria, kad kalbama apie prūsų teritoriją. Kas žino, galbūt po vienu iš šių vardų slepiasi ir Varnikaimio piliakalnis? Bet kuriuo atveju piliakalnio įranga ir radiniai kapinyne liudija apie nevietinę jų kilmę. Tai dar vienas, nors ir netiesioginis, Simono Grunau kronikos legendinės dalies tikroviškumo patvirtinimas.

Iš Varnikaimio upelio vaga pasukime šiaurės vakarų kryptimi. Iki **Volitniko** (vok. Wolitnick, rus. Primorskoje Novoje) apie 5 kilometrai. Perėję plentą dešiniajame upelio krante pamatysime Lipvka vadinamą aukštumą. Ji iškilusi 61 m virš jūros. Iš čia atsiveria nuostabiūs vaizdai į marias. Senovėje šios vietos ypač traukė žmones. Tai liudija aplink esančių archeologijos paminklų gausa. Ypač daug čia žalvario ir ankstyvojo geležies amžiaus (II-I tūkst. pr. Kr.) pilkapynų. Didžioji jų dalis jau suardyti. Senesnėje literatūroje minimi pilkapynai **Lokėnuose** (vok. Lokehnen, rus. Jablōčkin), **Federavoje** (vok. Fedderau, rus. Tropinino), **Volitnike** ir kt. Štai ir pasiekėme geležinkelį. Čia pat marios. Jeigu skubate, kiek paeję geležinkeliu, prieisite Volitniko geležinkelio stotį. Iš čia keliukas pelkėtomis Aismarių pakrantėmis veda į Balgos pilį. Tačiau mes, nepriėję geležinkelio, pasukime asfaltuotu keliu. Kažkur čia, tarp kelio ir geležinkelio, yra minėti Volitniko pilkapiai ir prie jų plokštinis II-III a. kapinynas. Maždaug už kilometro prieiname kitą upelį. Perėję tiltą ir pakilę prieš srovę apie 0,6 km, rasime kalvą su trim dideliais ažuolais. Tarp jų surasime apardytą pilkapį. Kalvoje yra ir kapinynas. Pavaikščioję suartame lauke galime aptikti puodų šukių ar kitokių radinių. Kapinyną rado Vilniaus universiteto studentai 1995 m. Dabar per laukus sukime pietvakarių kryptimi. Už 2,5 kilometrų ateisime į **Partėnus** (vok. Partheinen, rus. Moskovskoje) arba senąją *Partegala*.

Partegala (12)

Apie čia stovėjusią prūsų pilį šiandien primena tik piliakalnis ir Petro Dusburgiečio kronika. Tai buvo viena iš XIII a. pirmojoje pusėje svarbiausių prūsų pilių. Ji buvo naudojama ordino Balgos

pilies apgulčiai. Piliakalnis yra šiauriniame gyvenvietės pakraštyje, upelio kranto iškyšulyje. Jis trapecijos formos. Aikštelė 120x80 m dydžio, virš vandens iškilusi apie 10 metrų. Dabar aikštelėje yra keli kryžiai ir seni kapai. Tai atvažiavę vokiečiai sutvarkė piliakalnyje buvusias kaimo kapines. Iš pietų - nuo laukų - aikštelė atribota 2,5 m aukščio pylimu. Pietvakarinėje dalyje matoma įvažiavimo vieta. Aplink aikštelę pastebimi griovio likučiai. Piliakalnyje radinių ir kultūrinio sluoksnio neaptikta. Nieko nuostabaus: piliakalnis įrengtas Balgos pilies blokados metu. Jis egzistavo neilgai. **Petras Dusburgietis** rašo:

“Varmės žemėje gyveno labai galingi vyrai, vardu Gobočiai, labai pavojingi broliams; jie, sutelkę daug karių, pastatė pilį, vardu Partegala, to pat vardo lauke, o kitą kuorą [propugnaculum] Skrando kalne, sustiprinę ją visokiais kariais. Šie kasdien taip puldinėjo Balgos pilies brolius, kad niekas nedrįso rodytis už pilies sienų.”

Apie pilies likimą irgi sužinome iš tos pačios kronikos:

“Iš minėtųjų prūsų pilių kasdien į karą traukdavo tiek ginkluotų vyrų, kad broliai negalėjo nei jiems kelio pastoti, nei jų užpulti. Didžiai dėl to susirūpinę broliai dažnai rinkdavosi pasitarti, vildamiesi rasti šiomis aplinkybėmis tinkamą išeitį. Galop pats Kristus, kuris niekad nesiliauja gailestingai guodęs jam atsidavusių vyrų, atsidūrusių sunkioje nelaimėje, maloniai paragino vieną kilnų vyrą, vardu Pomandas, nusipelniusį didelės prūsų pagarbos ir neseniai priėmusį Kristaus tikėjimą bei atvykusį pas brolius, imtis tikėjimo bei tikinčiųjų reikalo. Taigi Pomandas iš Balgos pilies sugrįžo pas savo bendrataučius prūsus, dėdamasis tikėjimo ir tikinčiųjų priešų, o jį pamatę, prūsai labai nudžiugo, nes tikėjosi per šio vyro sumanumą galėsią žlugdyti visas brolių įstangas. Pomando patariamai, susirinko visi Varmės, Notangos, Bartos galingesnieji bei kiti kariauti pasirengę vyrai ir apsupo Balgos pilį, įsitaisę čia karo stovyklas, tačiau broliai, iš anksto žinodami, ką jie daro ir kaip tvarkosi, sutelkė minėtojo Braunšveigo kunigaikščio bei kitų maldininkų

jėgas ir pakilo į kovą, ir visus išžudė, nepalikdami nė vieno, kuris tokį įvykį galėtų papasakoti būsimosioms kartoms. Šitai padarė, kunigaikštis bei broliai su savo kariuomene patraukė prie Partegalos pilies ir prie kuoro, juos paėmė, viską paversdami pelenais, o žmones išsivesdami. Toliau būdamas Balgos pilyje, kunigaikštis tais metais ne sykį grūmėsi kovos lauke su prūsais ir daug kartų taip kamavo prūsus, kad tie nė atsikvėpti negalėjo. Po metų, kai pasibaigė maldininko įžadams duotas laikas, jis smagus sugrįžo į savo žemę.”

Šis pasakojimas vaizdžiai parodo, kokiais metodais naudojosi ordino broliai: išdavystės, papirkinėjimas ir klasta buvo vieni svarbiausių ir lemiamų prūsų nukariavimo būdų. Be to, ir tarp prūsų neretai pasitaikydavo išdavikų. Tuo mes jau galėjome įsitikinti Lenzenbergo pilies sudeginimo bei daugelio kitų pilių užėmimo aprašymuose.

Kur buvo antroji Skrando kalne minima prūsų pilis, nėra visiškai aišku. Anksčiau ją tyrinėtojai siedino su Šrangenbergu (vok. Schrangenberg) ir ieškojo Didžiojo Hopenbrucho (vok. Gr. Hoppenbruch, rus. Znamenka Novaja) vietovėje (13). 1993 m. V.Šimėno vadovaujami Vilniaus universiteto studentai istorikai surado naują iki tol nežinotą piliakalnį. Jis yra miškelyje prie upelio, 2 km į pietus nuo Partegalos. Vieta labai graži, tinka stovyklauti. Piliakalnis yra pusiasalyje tarp upelio ir griovio, apaugęs dideliais bukais. Iš rytų pusės turi tris pylimus ir griovius. Tai šiek tiek primena Varnikaimio piliakalnio įtvirtinimus. Todėl galima spėti, kad piliakalnis galėjo būti įrengtas dar I tūkst. viduryje. Miškelyje 200 m į šiaurės rytus nuo piliakalnio yra du vakarų baltų kultūros pilkapiai, kažkur šalia turėjo būti Štutėnų plokštis II-IV a. ir II tūkst. antmečio pradžios kapinynas. Yra žinoma, kad prieš karą 1935 ir 1938 m. jį bandė tyrinėti Rytprusių archeologai. Buvo iširta 15 griautinių ir degintinių žmonių kapų bei 2 žirgų palaidojimai. Rasos akinės prūsiškos segės, apyrankės, karoliai, dvi Romos moneetos, kalavijas.

Iš Štutėnų upelio pakrantėmis pasiekiamo Didžiojo Hopenb-

rucho gyvenvietę ir geležinkelio stotį (rus. Znamenka Novaja). Čia, nepriėjus geležinkelio ir kelio pervažos, kitoje upelio pusėje buvo pastatytas ordino laikų įtvirtintas malūnas. Apie tai liudija išlikusios užtvankos, jų pylimai ir nedidelis, jau gerokai į upę nuslinkęs piliakalnis. Malūną, jo pastatymą ir išgriovimą aprašė tas pats *Petras Dusburgietis*:

“Tuo metu daug kilmingų ir galingų Varmės vyrų, matydami, kad dievas padeda kovoti broliams, pajuto tokią didelę sąžinęs graužatį, kad su namais bei savo šeimynomis persikėlė pas Balgos brolius, o šie, jiems atvykus, sustiprėjo ir pastatė prie upės malūną už pelkės tilto prie grindos, prie dabartinio vieškelio ir tą malūną sutvirtino nelyginant pilį, palikdami jame du brolius ir daug ginklanešių jam saugoti. Šią pilį neilgai trukus prūsai užkariavo, apsiautę ją su didele kariuomene, ir, išžudę brolius bei ginklanešius, pavertė pelenais.”

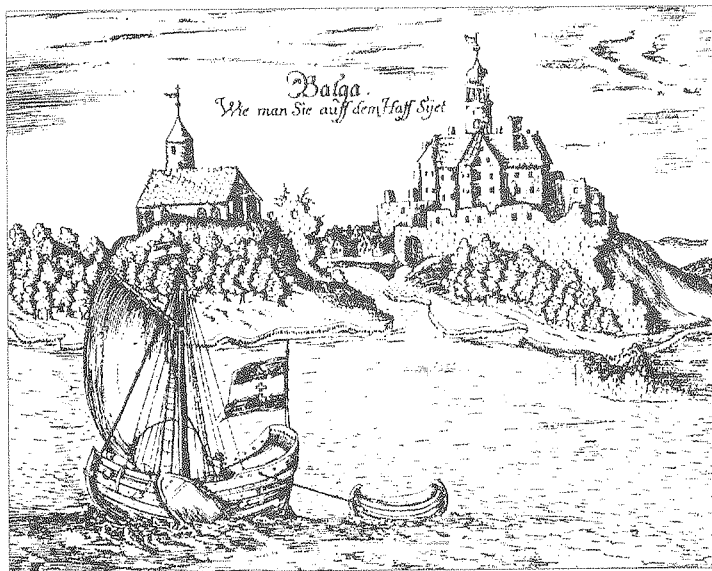
Čia minimas į Balgą per pelkę ejęs grįstas kelias ar kūlgrinda.

Balga

Už geležinkelio pervažos keliu einame į **Balgos (14)** pilį. Iki jos 5 km. Praėję apie du kilometrus dešinėje kelio pusėje, miškelyje, matome aukštumą, apaugusią medžiais, tai buvusi Šnekenbergo (vok. Schneckenberg) ordino pilis. Dabar jos pasiekti negalima. Ji saugomoje teritorijoje. Ką gi rašo apie šią pilį Petras Dusburgietis?

“Tą lauką, kur stovi Balgos pilis, supa pelkės, ten net vasaros metu tegalima pakliūti tiltu, prieš kurį ant vienos kalvos broliai pastatė pilį, vardu Šnekenbergas, įkurdinę joje daug brolių ir vieną kilmingą vyrą Hertvigą, Hertvigo iš Pokarvių tėvą, bei kitus karingus vyrus, kurie trukdė netikėliams įsibrauti.”

Pasiekę Šnekenbergą atsiduriame tarsi saloje. Senovėje tai tikrai buvusi sala, tačiau vėliau protaka užpelkėjo. Balgos pilis iš visų pusių apsaugota gamtinių kliūčių. Iš vakarų ir šiaurės ją supa Aismarės, iš rytų ir pietų - pelkės. Todėl jau senovėje tai buvo svar-

61 pav. Balga, 1684

bus prūsų atsparos punktas. *Petras Dusburgietis* aprašo 1238 m. įvykius.

“Tas pats magistras [t.y. *Hermanas Balkas*] bei broliai susirengė į kovą prieš varmius, notangus ir bartus. Tad magistro įsakytie kurie ne kurie broliai ir ginklanešiai minėtaisiais laivais [“*Piligrim*” ir “*Friedland*”] perplaukė Gėlo vandens marias [*Aismares*] pasižiūrėti, kur galėtų pastatyti pilį, grėsmingą šiems prūsams. Atplaukę prie Varmės žemės kranto, jie išlipo ir netoli tos vietos, kur dabar yra Balgos pilis, pamatė prūsų pilį, kurios vis dėlto nedrįso pulti, nes turėjo per mažai karių. Tačiau nenorėdami grįžti tuščiomis rankomis, užpuolė aplinkinius kaimus, degindami juos ir plėšdami. Šitai pamatę, prūsai juos užpuolė ir išžudė visus brolius bei ginklanešius, išskyrus tuos, kurie buvo palikti saugoti laivų. Matydami saviškių žūtį, šie greitai pasuko atgal ir pranešė magistrui, kas atsitiko.

Išgirdęs šią liūdną žinią, magistras nepaprastai susikrimto <...> galop nurimęs, pasiuntė laivais didžiulę kariuomenę keršyti už neteisingai nužudytuosius; atplaukę prie Balgos, jie ten išlipo ir, tinkamose vietose išdėstę lankininkus bei surėmę į sieną kopėčias, smarkiai užpuolė šią prūsų pilį, o kadangi jiems talkino *Kodrūnas*, apgultosios pilies vadas, jie netruko ją užgrobti, dalį žmonių paimti į nelaisvę, o kitus išžudyti. Šitai padarę, broliai, atsidėkodami dievui, drauge su savo ginklanešiais apsigyveno toje pilyje 1239 viešpaties dievo metais ir ten dar garbingiau kovojo su minėtaisiais prūsais viešpaties dievo kariuomenei deramas kovas.”

Taigi Balgos pilis yra Aismarių pakrantėje. Ji įkurta senosios prūsų pilies vietoje. Manoma, kad vietovė seniau vadinosi *Honedā*. Tai siejasi su Videvučio laikų pilimi, minima *Simono Grunau* kronikoje. Reikia manyti, kad pradžioje ordino riteriai apsigyveno prūsų statytoje pilyje. Tačiau apie 1240 m. pilis buvo perstatyta į mūrinę. Tai viena iš seniausių mūrinių ordino pilių prūsų žemėse. Kad tai buvo viena iš stipriausių ordino pilių, parodė pirmasis ir antrasis, arba didysis, prūsų sukilimas, kurių metu 1242 ir 1260-1273 m. ji buvo apgulta, bet neužimta sukilėlių.

Iki 1290 m. Balgos pilis išsitoko senojo prūsų piliakalnio ribose. 1290-1300 m. pilis buvo gerokai sustiprinta ir išplėsta. Tada atsirado pilies priešpilis. Pagrindiniame pilies pastate buvo miegamieji (vakariniame korpuse). Nuo marių pusės pilis turėjo tiltą su bokštu, pastatytu mariose (danskeris). Tai leido pilies apgulties iš sausumos metu susisiekti su atplaukusiais laivais. Pietiniame korpuse buvo pilies koplyčia. 1885 m. čia buvo atlikti archeologiniai ir architektūriniai tyrinėjimai, kurių metu buvo surinkta daug naujų duomenų apie pilies vidaus įrangą. Tyrinėjimų duomenis paskelbė architektas-konservatorius *Konradas Steinbrechtas*. Pietiniame korpuse buvo valgykla ir pobūvių salė. Šiaurės rytiniame korpuse posėdžiavo kapitula. Šiauriniame kampe buvo vartai ir bokštas. Priešpilyje apsigyvendavo svečiai ir ciliniai kariai.

Balga buvo viena iš svarbiausių ir įtakingiausių Ordino hierarchijoje pilių. Net trys pilies kontūrai vėliau tapo Didžiaisiais Ordino magistras. Tai Vinrichas von Kniprode, Heningas Šindekopfas ir Friedrichas grafas von Colernas. Po Žalgirio mūšio pilis prarado savo reikšmę. 1454 m. buvo miestų karo metu šturmuojama. Tuo metu sudegė keletas priešpilio pastatų. 1457 ir 1516-1518 m. pilis buvo vėl perstatoma ir restauruojama. 1520 m. ji dar kartą atlaikė lenkų, o 1647 m. švedų apgultį.

1647 m. pilis apgriuvo nušliaužus marių šlaitui. Nuo to laiko ji buvo apleista. Vėliau jos griuvėsių akmenys buvo panaudoti Piliavos uosto statybai. Iki 1770 m. iš pilies nieko nebeliko. Tik 1849 m. Balgą įsigijo von Glasovų šeima. Tada priešpilyje buvo atstatytas rytinis korpusas. 1931-1945 m. čia buvo įkurtas kraštotyros muziejus. Karo metu pilis gerokai nukentėjo. Tačiau daugiausiai ji nukentėjo jau po karo. Ypač savaitgaliais Balgos apylinkės būna tiesiog nusėtos turistų. Vieni čia poilsiauja, kiti ieško ginklų, tretį Gintaro kambario. Visur priknaisiota duobių. Iškastos ir šalia bažnyčios esančios Balgos gyvenvietės kapinės. Bažnyčia statyta XIV a. viduryje ar netgi pirmoje pusėje. Parapija 1939 m. atšventė savo 700 metų jubiliejų. Karo ir pokario metais bažnyčia beveik sugriauta. Išliko tik centrinis įėjimas. 1990 m. vietiniai kraštotyrininkai bandė aptvarkyti Balgos pilies aplinką. Buvo išlygintos atkastų kapų duobės. Pastatytas atminimo kryžius. Norėta čia įkurti istorinį ekologinį draustinį. Šį projektą palaikė Rusijos MA Archeologijos instituto "Baltijos" ekspedicija. Buvo pradėti pilies ir apylinkių archeologiniai tyrimai. Į pietus nuo Balgos buvo atrastas V-VI a. kapinynas. Tai dar vienas prūsų legendinės istorijos patvirtinimas. Tačiau vietinei valdžiai atsisakius remti šį projektą viskas žlugo.

Apžiūrėję pilies ir bažnyčios liekanas nusileiskite prie marių. Čia rasite danskerio liekanas ir kranto sutvirtinimus. Kad kelias būtų įdomesnis, siūlytume paėjėti dar 4 kilometrus Aismarių krantu į pietus. Ten rasite keliuką, kuris eina į rytus ir jis nuves jus į tą patį kelią netoli geležinkelio stoties. Jeigu turite daugiau laiko, galima upės pakrante pasiekti Šventapilę.

62 pav. Šventapilė, 1684

Šventapilė

Pervaziavę Šventapilę (vok. Heiligenbeil, rus. Mamonovo) (15), prisiminkime, kad jos senasis vokiškas vardas – „Šventasis kirvis“ – siejamas su tuo kirviu, kuriuo krikščionys nukirtę čia kažkada augusį šventąjį prūsų ąžuolą. Panašūs kirviai pavaizduoti ir Heiligenbeilio herbe. Tačiau šis pavadinimas iš tikrųjų tėra germanizuotas senas gyvenvietės vardas – *Hailibo*. Taip jis buvo pavadintas dar VI a. pagal senovės germanų žodžius – „šventasis kraštas“. Taip, kaip rašo Simonas Grunau, kažkada vadinta ir Kaliningrado įlanka.

Grünwalde

Šventapilėje pasukę kairėn, į rytus, už kelių kilometrų pateksime į Grünwalde (rus. Lipovka) (16). Čia jau senovės Varmės žemėje 1,2 km į šiaurės vakarus nuo gyvenvietės, aukštame kairiaja-

me Jarft (rus. Vituška) upės krante, jos vingio apsuptas stūkso vienas pačių paslaptiniausių prūsų piliakalnių. Jo aikštelė trapecijais formos, dydis – 205x182 m, virš upės iškilusi 21 m. Nuo laukų, nuo rytų pusės, piliakalnis apsuptas 6,5 m aukščio pylimu, jo pagrindas 40 metrų, o viršūnė – 4 m pločio. Piliakalnio kultūriniam sluoksnyje rasta medžio anglies gabalų. Neįprasti čia ne tik fantastinio masto įtvirtinimai. Į šiaurę nuo piliakalnio ant galingos aukštumos viršūnės išliko duobė nuo kažkada čia augusio milžiniško medžio. Šią kalvą ir piliakalnį senovėje jungė kelias, išlikęs ir iki šių dienų. Dar XIX a. piliakalnyje, tuo metu vadintame *Landsbergu*, vietos gyventojai užkurdavę šventąją pagonišką “šeštadieninę” ugnį. Atkreipus dėmesį į Simono Grunau pranešimą apie tai, kad Brutenis netoli *Honedos* įkūręs centrinę prūsų šventyklą – Romovę, taip pat pastebint, kad čia neįprastai didelė tradiciniams anksčiau viduramžių prūsų piliakalnimis aikštelė bei neįprasti jos įtvirtinimai, galima būtų manyti, jog šis archeologijos paminklas ir yra seniausios prūsų Romovės, įkurtos VI a., likučiai.

Kreuzburgas

Pervažiavus Grünwaldę toliau į rytus už Žintų (vok. Zinten, rus. Kornevo) galima pasiekti **Kreuzburgo** (rus. Jenino) gyvenvietę (17). Čia vėlgi prieš mūsų akis iškyla prūsų tautos kovų su kryžiuočiais paminklai. Pirmasis piliakalnis, XIII amžiuje pavadintas *Kreuzburgu*, stovi šiauriniame gyvenvietės pakraštyje tarp dviejų lygiagrečiai tekančių upelių – kairiųjų Kauksteros (rus. Maiskaja) upės intakų. Piliakalnio aikštelė stačiakampė, jos dydis – 325x250 m, aukštis virš vandens – 25 m. XIII – XV amžiais aikštelė apsupta iš riedulių sukrautomis sienomis, jos liekanų išliko pietinėje aikštelės dalyje. Čia buvo ir senasis įvažiavimas į pilį, tikriausiai jos priešpilis. Vakariniu šlaitu nuo upelio į piliakalnį, matyt, irgi senasis kelias veda į šiaurinėje aikštelės dalyje stovėjusią citadelę, išliko jos akmeninių sienų likučiai. Pilies pietvakarių kampe iškilusi XV a. bažnyčia. Ši pilis įkurta 1263 m.

63 pav. Kreuzburgas, 1684

Vos tik įkurtą pilį pradėjo pulti prūsai, pietvakariniame dabartinės gyvenvietės pakraštyje įkūrę savo pilį. Jos aikštelė yra ant iškyšulio, kuris susidarė įtekant į Kauksteros upelį jo dešiniajam intakui, - ji išstetos formos, dydis – 150x45 m, aukštis virš vandens – 15 m. Iš pietinės pusės, nuo laukų, piliakalnį gynė dabar jau beveik visiškai sunaikintas pylimas, už kurio yra 2 m gylio griovys, už pastarojo pastebimos antrojo pylimo liekanos. Šiaurinė piliakalnio aikštelės dalis XV a. buvo aptverta akmenine siena, aikštelės dydis – 35x20 m. Galbūt joje viduramžiais buvusios kapinės. Likusi piliakalnio dalis užimta XVIII – XX a. kapinių. Grįždami į Karaliaučių pervažiuosime **Toravos** (vok. Tharau, rus. Vladimirovo) gyvenvietę su išvaizdžia XV a. bažnyčia. Šiame miestelyje gimė žymioji Anikė iš Toravos.

LITERATŪRA

- Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Vilnius, 1996, T. 1
- Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. Vilnius, 1995
- Gelžinis M. Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva. Vilnius, 1996
- Gimbutienė M. Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga // Mažoji Lietuva. New York, 1958
- Gineitis L. Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių kultūra. V., 1995
- Gudavičius E. Kryžiaus karai pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje. V., 1989
- Yčas J. Prūsų žemės istorija. Kaunas, 1929
- Jasas R. Didysis prūsų sukilimas. Vilnius, 1959
- Juška A. Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI-XX amžiuje. Klaipėda, 1997
- Kluis M. Prūsų kalba. Vilnius, 1989
- Lietuvininkų kraštas. Kaunas, 1995
- Lietuvininkų žodis. Kaunas, 1995
- Lietuvių karas su kryžiuočiais. Vilnius, 1969
- Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. Vilnius, 1966-1981, T. 1-2
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. Vilnius, 1988-1996, T. 1-3
- Peteraitis V. Mažoji Lietuva ir Tvanksta. Vilnius, 1992
- Peteraitis V. Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai. Vilnius, 1997
- Petras Dusbargietis. Prūsijos žemės kronika. Vilnius, 1985
- Popiežių bulės dėl kryžiaus žygių prieš prūsus ir lietuvius XIII a. Vilnius, 1987
- Prūsijos kultūra. Vilnius, 1994
- Salys A. Baltų kalbos, tautos bei kultys. Vilnius, 1985
- Šilas V., Sambora H. Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakais. Vilnius, 1990
- Šnaidereitas S. Prūsai. Vilnius, 1989
- Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija. Vilnius, 1997
- Vakarų baltų archeologija ir istorija. Klaipėda, 1989
- Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. Vilnius, 1999

- Åberg N. Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit. Upsala, 1919
- Antoniewicz J. Baltowie zachodni w V w. p. n. e.-V w. n. e. Olsztyn, 1979
- Biskup M., Labuda G. Dzieje zakonów krzyżackiego w Prusach. Gdansk, 1986
- Boockmann H. Der Deutsche Orden. München, 1989
- Engel C. Vorgeschichte der Altpreussischen Stämme. Königsberg, 1935
- Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande. Königsberg, 1937
- Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens. Königsberg, 1929
- Lowmianski H. Prusy - Litwa - Kryżacy. Warszawa, 1989
- Nowakowski W. Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem Römischen Reich und der barbarischen Welt. Marburg-Warszawa, 1996
- Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e. Wrocław, 1973
- Okulicz-Kozaryn L. Życie codzienne prusów i jaciwiegów w wiekach średnich (IX-XIII w.). Warszawa, 1983
- Okulicz L. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza. Wrocław, 1970
- Okulicz-Kozaryn L. Dzieje prusów. Wrocław, 1997
- Восточная Пруссия. Калининград, 1996
- Гуревич Ф. Д. Из истории юго-восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э. // Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 76, М.-Л., 1960
- Кулаков В. И. Древности пруссов V-XIII вв. М., 1990
- Кулаков В. И. Пруссы (V-XIII вв.), М., 1994
- Кулаков В. И. Забытая история пруссов. Калининград, 1992
- Топоров В. Н. Прусский язык. М., 1975-1990. Т. 1-5
- Финно-угры и балты в эпоху средневековья. М., 1987

TURINYS

PRATARMĖ 5

I. PRŪSŲ ARCHEOLOGIJA (Valdemaras Šimėnas)

ARCHEOLOGINIŲ TYRINĖJIMŲ

PRŪSIJOJE ISTORIJA 11

PRŪSŲ KILMĖS BEIEŠKANT 52

II. SEMBŲ PALIKIMAS (Vladimiras Kulakovas;

vertė Vaclovas Mikailionis)

KADA ATSIKADO PRŪSIJA 117

SEMBA IKI V AMŽIAUS 124

SEMBA VIDURAMŽIŲ PRIEŠLENKSTYJE 136

SEMBA ANKSTYVAISIAIS VIDURAMŽIAIS 160

PRŪSŲ MATERIALINĖS KULTŪROS LIEKANOS 193

PRŪSŲ ETNOGENEZĖ 202

III. PRŪSŲ PADAVIMAI IR SAKMĖS

RYTŲ PRŪSIJOS SAKMĖS 207

ŽMONĖS PASAKOJA 236

IV. MARŠRUTAI

(Vladimiras Kulakovas, Valdemaras Šimėnas)

SEMBA – PRŪSŲ ŽEMĖS CENTRAS 257

1. Po vakarinę Sembą 263

2. Po rytinę Sembą 297

AISMARIŲ PAKRANTĖMIS IKI ŠVENTAPILĖS 307

ALNOS PAUPIAIS 331

KELIONĖS PO NADRUVA

1. Nadruvių Romovės beieškant 339

2. Angrapės paupiais 345

3. Jotvingių “salelėje” 353

LITERATŪRA 362

Už 33

Užmirštieji prūsai:
archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai. - Vilnius:
Mintis, 1999. - 360 p.: iliustr.

Knygoje apibendrinami naujausi duomenys apie savitos prūsų tautos istorinę raidą, pateikiama gausių faktų, liudijančių, kokios nepagrįstos ir pangermanistų, ir panslavistų pretenzijos į šio krašto palikimą. Ne tik istorinę atmintį, bet ir gilią dvasinę patirtį atskleidžia prūsų sakmės bei padavimai, o turistiniai maršrutai kviečia aplankyti įdomiausias Karaliaučiaus krašto vietas.

UDK 943.11 + [902+910.4] (431.1) (470.26)
(474.5) + 398(431.1)

UŽMIRŠTIEJI PRŪSAI

Archeologija, istorija, padavimai
ir turistiniai maršrutai

Redaktorius Vaclovas MIKAILIONIS
Meninis redaktorius Romas DUBONIS

1999. 13,5 aut. l. Užsakymas 72
“Minties” leidykla, Z. Sierakausko g. 15, 2600 Vilnius.
Spausdino UAB Leidybos centras, Strazdelio g. 1, 2600 Vilnius
Kaina sutartinė

Kada atsirado prūsai?

Kuo jie buvo panašūs į mus, lietuvius, ir kuo skyrėsi?

Kokią reikšmę turėjo Brutenio ir Videvučio įkurta teokratinio pobūdžio santvarka kitoms baltų tautoms ir Europos raidai?

Ką mena nebylūs, griūvantys Prūsijos kultūros paminklai ir naujų Karaliaučiaus krašto kolonistų paniekinti baltiški vietovardžiai?

Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti naujausi archeologų, istorikų, etnologų tyrimai, taip pat padavimai bei legendos.

O norinčius aplankyti užmirštuosius prūsus kviečiame pakeliauti turistiniais maršrutais.

